

Žemaitė Jablonskio gyvenime ir darbuose

2025 m. minėjome Lietuvai reikšmingų asmenybių - Žemaitės (Julijos Beniuševičiūtės-Žymantienės) 180-ąsias (birželio 4 d.), Jono Jablonskio 165-ąsias (gruodžio 30 d.) - gimimo metines. Šių dviejų garsių žmonių skirtingi gyvenimo ir veiklos keliai kartą susitikę jau niekada nebeišsiskyrė.

Vilija Sakalauskienė

Lietuvių kalbos institutas

Didžiąją savo gyvenimo dalį – studijų ir darbo metus (iki nepriklausomos Lietuvos paskelbimo 1918 metais) – Jonas Jablonskis praleido ne Lietuvoje: aukso medaliu baigęs Marijampolės gimnaziją, studijavo Maskvos universitete (1881–1885) ir jį baigė, po to, ketverius metus ieškojęs ir negavęs mokytojo vietos Lietuvoje, aplinkybių verčiamas turėjo kraustytis iš vienos tuometės carinės Rusijos vietos į kitą: į Mintaują (Jelgavą) (1889–1896), Revelį (Taliją) (1896–1901), Pskovą (1902–1903), Brestą (1908–1912), Gardiną (1912–1914), Veližą (1914), Voronežą (1915–1918). Lietuvoje gyveno gerokai trumpiau: Žeimelyje (tuo metu – Žeimys) (1901–1902), Šiauliuose (1903), Vilniuje (1904), Panevėžyje (1906–1908), Kaune (1919–1930). Ir svetur gyvendamas, kiek tik galėjo, ypač per vasaros atostogas parvykdavo vienas arba su šeima į Lietuvą.

Jono Jablonskio ir Žemaitės susitikimo aplinkybės

1900-ųjų vasarą Jablonskių šeima, tuo metu gyvenusi Revelyje (Taline), norėjo praleisti vasarą Lietuvoje, Žemaitijoje, ir ieškojo, kur apsistoti. Emilija Putvinskienė [1] prisimena, kad Vladas Putvinskis parašė Jablonskiui, kviesdamas

jį su šeima praleisti vasarą Graužikuose netoli Kelmės, nes ten tuo metu buvo laisvas gyvenamasis Putvinskių namas. Graužikų dvare tada šeimininkavo Julija Žymantienė, ji ten išbuvo iki 1905 metų [2]. Į Graužikus dirbti prie savo *Gramatikėlės* [3] atvyko Petras Avižonis, studentas Antanas Smetona, kuriam Jablonskis buvo davęs perrašyti Valančiaus knygą naujam leidimui. Tą vasarą Putvinskiai buvo pasikvietę ir studentą Jurgį Šlapelį mokyti Putvinskio seserį lietuvių kalbos. Taigi po vienu stogu susibūrė gražus lietuvybės puoselėtojų būrys.

Putvinskių dvare po sunkaus darbo, ilgų svarstymų, perrašinėjimų į vasaros pabaigą buvo baigta *Lietuviškos kalbos gramatika* [4], ji 1901 m. išspausdinta Tilžėje Petro Kriaušaičio slapyvardžiu. Gramatika buvo didoko formato – 88 puslapių knyga, išaugusi iš Avižonio gramatikėlės, skirtos amerikiečių konkursui [5]. Kadangi Jablonskis norėjo įrašyti ir Avižonį, tai prie slapyvardžio Kriaušaitis pridėjo Avižonio vardą Petras. Kriaušaitis pakeitė anksčiau naudotą slapyvardį Obelaitis, kurį tuo metu jau žinojo žandaras Vonsiackis.

Paminklas Jablonskiui Griškabūdyje | Vilijos Sakauskienės nuotr.

Apie to laikotarpio Jablonskio ir Žemaitės bendradarbiavimą žinių nedaug. Arnoldas Piročkinas [6] užsimena, kad 1894 m. viešėdama pas Jablonskį Gabrielė Petkevičaitė-Bitė galėjo perduoti pirmąjį Julijos Žymantienės rankraštį. Kad tuo laiku Jablonskis jau buvo susipažinęs su Žemaitės kūryba, paaiškėja ir iš Jablonskio laiško, rašyto 1904 m. gruodžio 9 d. Mortai Zauniūtei. Laiške

Jablonskis prašė parūpinti jam „Ūkininko kalendorių“, kuriame buvo išspausdintas Žemaitės „Rudens vakaras“ [7]. Piročkino manymu, 1898 m. vasarą Jablonskis galėjo lankytis pas Žemaitę Ušnėnuose [8].

Gyvendamas Šiauliuose Jablonskis buvo suredagavęs ir vieną kitą knygelę. Viena iš reikšmingiausių – Žemaitės „Rinkinėlis vaikams, išėjusiems elementoriaus kursą“ [9]. Remiantis Vlodo Žuko duomenimis, šis Žemaitės darbas Jablonskio rankose buvo du kartus: 1899 m. vasarą autorė jį galėjo perduoti Jablonskiui, o jis 1900 m. rinkinėlių nusiuntė „Varpui“. Sprendžiant iš P. Višinskio laiško (1902 m. balandžio 13 d.) Zauniūtei [10], tie apsakymėliai buvę vis dėlto menkai peržiūrėti ir sutvarkyti. Todėl po įvairių svarstymų rinkinėlis 1903 m. rudenį vėl grąžintas Jablonskiui, gyvenusiam tada Šiauliuose. Veikiausiai tik po metų Jablonskis rinkinėlių parengė spaudai, nes P. Višinskis 1904 m. rugsėjo 6 d. priminė Zauniūtei, kad spausdindami nieko nekeistų ir netaisytų, nes tai jau redaguota Kriaušaičio. Po kiek laiko planai pasikeitė: P. Višinskis paprašė Zauniūtę grąžinti rinkinėlių atgal Jablonskiui, nes jis bus leidžiamas Lietuvoje. Tų pačių metų lapkričio pabaigoje Žemaitės „Rinkinėlis vaikams“ buvo išleistas Vilniuje. Kaip leidėjai buvo nurodyti Jablonskio vaikai – Konstantinas, Ona, Julija ir Vytautas. Iš to galima spręsti, kad „Rinkinėlis vaikams“ buvo išleistas Jablonskio lėšomis. Taigi, 1904 m. pabaigoje Vilniuje išėjęs Žemaitės „Rinkinėlis vaikams“ buvo Jablonskio redaguotas Šiauliuose 1903–1904 m.

Atsiminimuose apie Jablonskį Juozas Paukštelis rašė, kad Jablonskis mokiniams pasakodavęs, kaip Julija Žymantienė gavo Žemaitės pseudonimą. Tai buvę, kai Jablonskis vasarojęs Rygos pajūryje. Vieną dieną Gabrielė Petkevičaitė-Bitė (Jablonskienė buvo pažįstama su Petkevičaitė), viešėjusi pas Jablonskį, atnešė Jablonskiui paskaityti paprastame popieriuje parašytą rašinį. Jablonskis žiūri, rašysena nekokia – prigrūsta, privelta, čia mažom raidėm, čia didelėm – padidinimo stiklo reikia tokiam raštui skaityti. Gale parašas – *Julija Žymantienė*. Pavardę aiškiai pasirašiusi (Jablonskis nemėgo, jei kas pakeverzodavo neaiškiai). Petkevičaitė paaiškino, kad gavusi šį rašinį iš Višinskio. Tai ką gi – jei parašė, davė, reikia ir perskaityti. Jablonskis, pasikvietęs į talką pas juos viešėjusį Praną Mašiotą, skaitė, šifravo puslapį po puslapio ir pamatė, kad toji Julija Žymantienė neblogai rašo, kad jos žodis logiškas, kad kaimo buitės vaizdai ryškūs, lengvai plaukia vienas iš kito. Abu suprato, kad ne paprasta kaimietė, o rašytojos talentą turinti autorė rašė. Su Mašiotu sutarė, kad to rašinio taip palikti negalima, reikia pasistengti, kad jis kur nors būtų išspausdintas. Ir slapyvardį autorei sugalvojo,

nes savo tikra pavarde pasirašyti tada buvo pavojinga. Autorė buvo žemaitė, tai ir pavadino Žemaitė. Be abejo, Jablonskiui dar reikėjo padirbėti, kad tą rašinį būtų galima spausdinti, reikėjo pakeisti ir pavadinimą. Vietoj „Piršlybų“ pavadino „Rudens vakaru“, tokiu pavadinimu kūrinėlis vėliau ir buvo išspausdintas kalendoriuje. Jablonskis dažnai mokiniams pasakodavęs, kad ne vieną Žemaitės kūrinį buvo peržiūrėjęs, kai ką reikėję pridėti, kai ką atimti, ištaisyti gramatikos klaidas. Tačiau visuomet pabrėždavo, kad ne jis ir ne kas kitas rašytoja ją padarė, nors pati Žemaitė sakydavo, kad Povilo Višinskio ir Jono Jablonskio dėka ji esanti rašytoja. Bet jei nebūtų turėjusi talento, tai nei Jablonskio, nei Višinskio pastangos nebūtų padėjusios [11].

Jono Jablonskio susirašinėjimas dėl Žemaitės raštų leidimo

Daugiau duomenų apie Jablonskio ir Žemaitės bendrą darbą, būtent Žemaitės raštų rengimą spaudai, galima rasti Bresto, Gardino, Veližo laikotarpiu (1908–1915). Rūpestis dėl Žemaitės raštų leidimo ypač atsiskleidžia Jablonskio laiškuose, rašytuose Lietuvių mokslo draugijai (LMD), jos pirmininkui Jonui Basanavičiui, Petruui Leonui ir kt.

1910 m. kovo 13 d. Jablonskis laišku kreipėsi į Lietuvių mokslo draugiją informuodamas, kad kovo 14 d. Žemaitė vyks į Vilnių, išsamiai apibūdino jos pačios parengtus raštus ir kelė svarbiausią klausimą – kas spaudins tuos raštus: „Tie raštai tikrai bus puikūs, perėję per jos redakciją: lig šiol leidėjai tuos raštus, patys gerai nesuprasdami Žemaitės kalbos ypatybių, gerokai gadino, ir tie raštai, netikusiai jų išspausdinti, pasirodydami retkarčiais po vieną, didelio išpūdžio padaryti negalėjo. Visi jos raštai išeis dabar jos pačios ištaisyti, išlyginti ir tikrai bus mūsų literatūros papuošalu.“ Jablonskis raštų leidybos siūlė imtis LMD, ypač pabrėždamas, kad „jos raštai daug duoda medžiagos literatūrai, etnografijai. Žemaitė čia turi gauti beveik visą pelną. LMD pelnas čia būtų tik tas, kad ji tikrai gerą ir naudingą darbą atliktų ir tuo įgytų visuomenėje gerą kultūros draugijos vardą“ [12].

Paminklas Žemaitėi Vilniuje | Vilijos Sakauskienės nuotr.

Tų pačių metų (1910) balandžio 9 d. iš Bresto Jablonskis rašė J. Basanavičiui klausdamas: „ar nepanorėtų Mokslo draugija išleisti Žemaitės visų raštų – jos pačios ištaisytų? Visi raštai eitų per jos ir mano redakciją. Kalbai ir etnografijai tuose raštuose yra be galo daug materialų (medžiagos – VS)“ [13]. Birželio mėn. Jablonskis informavo Žemaitės sūnų Antaną Žymantą. Laiške rašė apie siunčiamus Žemaitės darbus, kuriuos sūnus turėjo išspausdinti Amerikoje, ir kitų darbų galutinę taisymą, dar pridūrė, kad bus išspausdinta trumpa žinelė apie pačią autorę, jos gyvenimą ir darbus [14].

Atsiminimuose apie Jablonskio ir Žemaitės bendradarbiavimą leidybai ruošiant Žemaitės kūrybą rašė Marija Šlapelienė: „1912 m. visuomenė susirūpino leisti Žemaitės raštus. Tad Jablonskiui ir autorei buvo pavesta raštus redaguoti, Jurgiui Šlapeliui – galutinai peržiūrėti, tartis su Žemaite, rūpintis leidyba, skaityti korektūrą ir per savo knygyną raštus platinti“ [15].

Apsigyvenęs Gardine, 1912 m. rugsėjo mėn. Jablonskis rašė Petrui Leonui informuodamas, kad jau dveji metai, kai parengti spaudai visi Žemaitės darbai, kuriuos taisė pati autorė, padedama jo paties, t. y. Jablonskio. Šitas rinkinys gerokai skirsis nuo tų leidinių, kurie yra vienur kitur pasirodę. Jablonskis atkreipė dėmesį, kad patys leidėjai yra sudarę apsakymėlius, ir ypač pabrėžė, kad Žemaitės raštai bus beveik vienintelis įžymus naujosios literatūros darbas. Laiške Jablonskis siūlė leisti Žemaitės raštus Leonui, bet paminėjo ir kitą leidėją Zavadskį, be to, ir galimybę leisti Prūsijoje, Kaune arba Vilniuje [16].

Vėlesniuose (1912 m. rugsėjo 30 d. ir spalio 18 d.) laiškuose Leonui Jablonskis stengėsi jį įtikinti, kad sutiktų leisti Žemaitės raštus, apskaičiavo leidybos kaštus ir sakėsi, kad turėdamas atliekamų pinigų pats leistų Žemaitės darbus. Nebūtų jokios rizikos, nes rankraštis tebėra pas autorę [17]. Iš laiško, rašyto 1912 m. spalio 30 d., matyti, kad P. Leonas neskubėjo apsispręsti dėl Žemaitės raštų leidimo, o Jablonskis nekantravo ir vis spaudė Leoną [18]. 1912 m. lapkričio 17 d. iš Gardino Jablonskis rašo sūnui Konstantinui, kad vyksias į Kauną galutinai nuspręsti su Leonu dėl Žemaitės darbų, kuriuos nutarta leisti Lietuvoje, ne Amerikoje [19]. Jablonskis, norėdamas įtikinti Leoną apsiimti didžiulį darbą, kuriam reikėjo nemažai lėšų, laiškuose nuolat akcentavo Žemaitės raštų rinkinio literatūrinę vertę.

Tuo metu (1912–1915) Vilniuje gyveno ir dirbo Andrius Bulota, jo namuose buvo apsistojusi Žemaitė. Iki Pirmojo pasaulinio karo gana sparčiai ir sklandžiai buvo išleistas Žemaitės raštų pirmasis tomas, tačiau prasidėjęs karas gerokai apsunkino šį darbą. Nepaisant visų sunkumų, Jablonskis buvo pradėjęs redaguoti ir antrąjį tomą.

Žemaitė, būdama Amerikoje [20], laiške Bulotai rašė, kad Jablonskis „turįs viršum trisdešimt veikaliukų, be išleistųjų tome“ [21], ir įgaliojo Bulotą paimti iš Leono leidyklos ir Jablonskio visą su jos raštais susijusią medžiagą. Jablonskis ir Leonas buvo sudarę Žemaitės raštų publikavimo planą – kas mėnesį leisti po knygelę. 1912 m. lapkričio 20 d. iš Gardino rašė sūnui, kad Žemaitės darbai po Kalėdų

tikrai eis knygelėmis, o paskui pasirodys visas tų darbų rinkinys. Apie raštų leidimą bus paskelbta po 7-10 dienų ir laikraščiuose [22].

Jablonskis buvo nusprendęs, kad Žemaitės kūrinys reikia redaguoti iš naujo ir kartu su autore. Todėl Žemaitė dažnai viešėjo pas Jablonskį ir kartu redagavo. Žemaitės apsilankymus Jablonskių šeimoje po daugelio metų prisiminė ir aprašė Julija Jablonskytė: „Mes jos visuomet labai laukdavom, nes ji praskaidrindavo mūsų gana vienodą gyvenimą. <...> sėdėdavo su tėvu, skaitydama ir taisydama atsivežtus ir rengiamus spaudai apsakymėlius. Paprastai tėvas labai gėrėdavosi jos gyvais pasakojimais, žemaitiškais posakiais ir žodžiais, kaip jis sakydavo, mokėsi ir pats iš jos. Taisydavo jos raštus labai atsargiai, kad nenukentėtų tų raštų nei dvasia, nei stilius. Tėvas ją labai brangino ir santykiai buvo labai šilti ir šviesūs. <...> Poilsio valandomis ji mielai prisidėdavo prie šeimininkavimo, pamokydavo mamą, kaip kokius žemaitiškus patiekalus paruošti“ [23]. 1913 m. kovo 14 d. Jablonskis iš Gardino rašo Kazimierui Būgai, kad „vakar (t. y. kovo 13 d.) pas juos viešėjo Žemaitė. Jie aiškinosi kalbos dalykus, ir Žemaitė sakė, kad jų krašte esą sakoma taip: šnekamoji kalba dabar daug kuo skiras nū rašomosios“ [24]. 1913 metais išėjo pirmoji knygelė (iki karo tokių knygelių išspausdinta 8, iš jų sudarytas pirmasis Raštų tomas, knygelės buvo parduodamos ir atskirai).

1914 m. liepos 30 d. iš Liepojos Jablonskis rašė sūnui Konstantinui prašydamas pasikalbėti su Marija Šlapeliene, Juozapu Kukta, Žemaite apie Žemaitės ir S. Mečiaus rankraščius, jaudindamasis, kad kas nenusimestų, neprapultų [25]. Žemaitės Raštų leidimą ir susirašinėjimą su Jablonskiu nutraukė 1914 m. karas, 1915 m. vokiečių okupacija.

1 pav. Žemaitė pas Jablonskius Gardine 1912 m. (Iš kairės: Žemaitė, Konstancija Jablonskienė, Jonas jaunesnysis, Julija, Jonas Jablonskis). Nuotrauka iš kn. *Konstancijos ir Jono Jablonskių šeima*

Salys Šemerys atsiminimuose apie Jablonskio mokytojavimą Voroneže M. Yčo gimnazijoje (1916-1917) rašė, kad tarp pasikalbėjimų lietuvių kalbos gramatikos temomis būdavo kalbama ir apie lietuvių literatūrą. Jablonskis, be kitų, įdomiai pasakodavo savo prisiminimus apie Žemaitę [26]. Jablonskis dėstė berniukų gimnazijoje lotynų ir lietuvių kalbą. 1915 m. spalio mėn. rašydamas iš Voronežo sūnui Kontantinui skundėsi, kad „čionai neturime nė Žemaitės „Rinkinėlio vaikams“. Ar petrapiliškiai [27] negalėtų mums paskolinti?“ [28]. Ir čia apie Jablonskį būrėsi žmonės, buvo sumanyta peržiūrėti ir sutvarkyti matematikos terminus.

Jablonskis visada buvo įsitikinęs, kad reikalingas lietuvių bendrinės (tada – literatūrinės) kalbos žodynas. 1918 m. Voroneže kalbininkas išleido mažos apimties „Mūsų žodynėlį“, į kurį buvo įtraukta tik nedidelė dalis žodžių iš jo surinktos kartotekos. Žodynėlyje pateikta daugiau kaip 1500 žodžių su lietuviškais reikšmių aiškinimais ir vertimais į rusų kalbą. Visi žodžiai buvo sukirčiuoti. Žodynėlio tikslas buvo praktinis – padėti mokiniams skaityti ir suprasti lietuviškų vadovėlių tekstus. „Mūsų žodynėlis“ reikšmingas ne tik kaip naujų terminų šaltinis, bet ir kaip pirmasis bendrinės kalbos norminamasis žodynas.

Maždaug tuo pačiu metu (1916 metais) norėdami padėti karo išvargintiems tautiečiams Bulotai ir Žemaitė buvo išvykę į Ameriką rinkti lėšų. 1916–1917 m. jie aplankė arti šimto JAV ir Kanados miestų, kur gyveno lietuvių išeiviai, sakė karą smerkiančias kalbas, pasakojo apie nuo karo nukentėjusiųjų vargus, ragino remti lietuvių siekius atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Lietuvos šelpimo fondui surinko 50 000 dolerių. Bulotai, 1918 m. grįžę į Lietuvą anksčiau nei Žemaitė, apsigyveno Marijampolėje. Paskutiniaisiais gyvenimo metais čia glaudėsi ir Žemaitė.

Nepriklausomoje Lietuvoje

Lietuvių kalbos gramatiką, pasirašytą dviem slapyvardžiais Petras Kriaušaitis ir Rygiškių Jonas, Jablonskis pradėjo rašyti ir beveik baigė Voroneže (1919 m.), nedaug apie ją buvo rašoma, o po trejų metų išėjo antrasis jos leidimas. Gramatika ypatinga tuo, kad Jablonskis joje kodifikavo vadinamąją vilnišką [29] rašybą.

1919 m. vasarą Jablonskis su gerokai sumažėjusia šeima atsidūrė Kaune, čia ir gyveno, o vasaromis atostogavo Palangoje. Iš Kauno 1921 m. rugsėjo 2 d. jis rašė Vincui Krėvei, kad Žemaitė žadėjusi ką atnešti spaudai, bet dar neatnešė. [30] Žemaitė tuo pačiu metu (1921 m. rugsėjo 3 d.) laiške Bulotams rašė, jog laukianti Jablonskio grįžtant iš Palangos. Bet po dviejų mėnesių rašytojos mirtis (1921 m. gruodžio 7 d.) nutraukė raštų rengimą spaudai.

Jablonskis, gyvendamas Kaune (Vilniaus g. 2), praėjus jau beveik trejiems metams po Žemaitės mirties, 1924 m. sausio 15 d. laiške A. Bulotai rašė, kad „antrajam leidimui pradėtas redaguoti pirmasis raštų tomas ir jis labai mažai taisąs, o stengiasi padaryti, kad šitas leidimas labiau derėtų su tuo, kas suredaguota jos pačios. Dirbame su Adele Vosyliūte [31]. Po kelių dienų atsiųsim to teksto dalį, kad galėtumėt pradėti spaustuvėje darbą; paskui siuntinėsim dalimis taip, kad spaustuvė nepritrūktų teksto savo darbui“ [32]. Toliau Jablonskis atkreipė dėmesį, kad rėmėsi vokiečių laikais Vilniuje laikraščiams ir vadovėliams nustatyta rašyba, kuria naudojosi Rygiškių Jono gramatika; pataisė tik kelis mažmožius, kuriuos buvo siūlęs Žemaitėi; stengėsi išlaikyti pačios Žemaitės rašymo stilių ir žodžių vartojimą tokį, koks yra dabartinio leidimo. Redaktorius dar pažymėjo, kad pratarinėje redakcija gali parašyti, jog antrą kartą leidžiant Žemaitės raštus tartasi su Jablonskiu, bet pabrėžė, kad spendžiamąją balsą turėtų patys leidėjai, o Jablonskis tik patariamąjį. Laiško priede dar prirašė, kad reikėtų raštus leisti mažesnio formato knygelėmis (tuo laiku Varšuvoje taip buvo išleisti Pruso,

Senkevičiaus, Ožėškienės raštai), nes tokie leidiniai patogesni mokyklai ir šiaip skaitytojams. Suplanavo, kad galėtų išeiti 5 ar 6 tomeliai. Paprašė atsiųsti darbo pradžioje vieną korektūrą, kad įsitikintų, jog darbas Marijampolės spaustuvėje gerai eina, tada jau visai nesikištų į tolesnę darbo korektūrą [33].

1924 m. gegužės mėn. A. Bulotai rašytame laiške (ne paties Jablonskio ranka) iš ligoninės akcentuojama, kad pirmame tome be Žemaitės sutikimo Jablonskis pats jokių perdirbimų negalėjęs padaryti. Dar paprašė, kad kai tekstas bus išspausdintas, Žemaitės ranka įrašyti pataisymai būtų perduoti muziejui [34]. 1924 m. lapkričio 1 d. laišku informavo A. Bulotą, kad antrasis raštų tomas atiduotas galutinai taisyti ir redaguoti žemaičiui Antanui Saliui, Kauno universiteto studentui, kuriam tik prireikus duodas patarimų, tačiau būtinai reikia palengvinti jam darbą ir pagerinti darbo vaisius, kurių iš jo laukiama ir kurių yra verta Žemaitė.

Iš Kauno 1926 m. lapkričio 26 d. Jablonskis kreipėsi į „Lietuvos“ redakciją, į Zigmą Kuzmickį dėl Žemaitės nuotraukų, patarė pasinaudoti pirmame ir antrame raštų tome naudotomis nuotraukomis. Dar paaiškino, kad „kai A. Bulota leido pirmuosius Žemaitės tomus, mes Žemaitės fotografijas jam atidavėm, dabar kitų nebeturim“ ir pridūrė, kad savo straipsniuką dėl 1926 m. gruodžio 7 d. (Žemaitės 5-ųjų mirties metinių) atiduos redakcijai jau kitą dieną [35]. Pagaliau po ilgų ir varginančių darbo metų (1924–1929) buvo išleistas Žemaitės kūrybos keturtomis.

Žemaitės pavyzdžiai Jono Jablonskio kartotekoje ir didžiajame *Lietuvių kalbos žodyne*

Jablonskis brangino rašytojus klasikus, nes jie geriausiai esą įsijautę į žmonių [36] kalbą. Geriausiais rašytojais klasikais kalbininkas laikė Valančių ir Žemaitę. Iš jų savo mokiniams patarė mokytis tėvų kalbos.

Jono Jablonskio kartotekoje *Lietuvių kalbos žodynui medžiaga* [37] yra sakinių, kurie pažymėti sutrumpinimais: *Žem-tė, Ž-tė, Ž-tės R.* Kadangi Jablonskis nėra rašęs apie kartotekos pažymas ir sutrumpinimus, juos iššifruoti galima lyginant kelis šaltinius. Šiuo atveju lyginami Jablonskio kartotekos ir didžiojo *Lietuvių kalbos žodyno* duomenys, pavyzdžiui:

JJK [38] **abrinās** Išvynjojo iš ryšelio abrinuką (Ž-tės. R.).

Plg. LKŽe [39] **abrinās** stačio medžio išskobtas indelis su antvožu sviestui,

varškei, grietinei ar taukams įsidėti, vogonė: *Išvyniojo iš ryšelio abrinuką Žem.*

JJk **antras** *Man už rugius du gorčiai, tau už darbą antri du* (viso labo išaina keturi gorčiai) (Ž-tė).

Plg. LKŽe **antras** einantis po pirmo, kitas: *Man už rugius du gorčiai, tau už darbą antri du Žem.*

JJk **aplinkinjuj** [40] *Visur, aplinkinjuj atsimušą atbalsis* (Ž-tės R.).

Plg. LKŽe **aplinkiniui** aplinkui: *Visur aplinkiniui atsimušą atbalsis Žem.*

JJk **atpelnas** *Duok Dieve atpelną (atnagradymą)* (Ž-tė).

Plg. LKŽe **atpelnas** atpildas: *Duok Dieve jiems atpelną – naujitelaitę siuvamąją mašiną man nupirko Žem.*

JJk **augumas** *Nepaskundė* [41] *jai Dievas augumo* (dorodność, wzrost), *ne skaistumo* (Ž-tė).

Plg. LKŽe **augumas** ūgis, stotas: *Nepaskundė jai Dievas augumo nei skaistumo Žem.*

JJk **gusras, -ro** *Ateje patšju naktys gusrų* (Žtė).

Plg. LKŽe **gūsras** vidurys (dienos, nakties, vasaros, žiemos), gūdumas: *Atejo pačiu nakties gūsrų Žem.*

JJk **gvilbus, -bi, gvilbis, -bė** *Ryšuta patįs gvilbe; ar gvilbus ryšuta* (Žtė).

Plg. LKŽe **gvilbus, -i** kuris gerai gvilbosi, gvaldus: *Ar gvilbūs riešutai?*

J.Jabl(Žem).

JJk **išdotus, -ti** *Išdoti java (wydajny) (Žtė), v. pakulus. Neišdotys rugei, ne birst (Žtė).*

Plg. LKŽe **išdotus, -i** našus, pakulus (brandus): *Išdoti javai* J.Jabl(Žem).

Iš šaltinių pažymų matyti, kad Jablonskis į kartoteką įtraukė Žemaitės pateiktų tarmės faktų ir žodžių iš literatūros kūrinių. Pasak Aldono Pupkio [42], Jablonskis visada mokydavosi iš Žemaitės kalbos, paimdamas viską, kas joje gera ir gražu, ir atmesdamas tai, kas rašomajai kalbai netiko. Jablonskio darbų ir gyvenimo tyrinėtojas A. Piročkinas taip pat rašė: „Žodyno kartotekai ir apskritai aiškindamasis daugelį žemaičių tarmės, ypač jos šiaurinių šnektų faktų, Jablonskis pasinaudojo Žemaitės teikiama informacija“ [43].

Žemaitė buvo kaip gyvasis kalbos šaltinis. Redaguodamas Antano Juškos žodyną ir aiškindamasis daugelį žemaičių tarmės faktų Jablonskis tarėsi su Žemaite. Jablonskio kartotekoje rasime žodžių aiškinimų, pažymėtų Žemaitės santrumpomis:

JJk **duras, -ro** = geležinis mietas ledui laužti (Žem);

JJk **duoba** = (klojimo) šalinė, kurioj sudeda javus (Žem);

JJk **atžūlus**, fem. **~li** = kurs aštria, negražiai atsako, neprilėgnus [44] (Ž-tė);

JJk **buta** = būta = visas matomas gyvenimas su triobomis ir lauku prie triobų (Žem);

JJk **buveinė, -nės** = vieta, kur kitąsyk gyvenau (Žem).

Jablonskis vertino Žemaitės rašymo stilių kaip pavyzdį, padedantį kurti taisyklingos lietuvių kalbos normas, nuolat ragindavo savo mokinius daugiau

skaityti Žemaitę. Per pamokas mokiniams liepęs rašyti lentoje diktudavo keletą sakinių iš gyvosios kalbos, tautosakos, labai dažnai iš Žemaitės raštų, kuriuos labai mėgo ir didžiai vertino [45], nes juose daugiausia išlikę gyvosios žmonių šnekamosios kalbos. Jablonskis labai mėgdavęs užrašyti lentoje ištisus fragmentus iš Žemaitės kūrinių ir juos pateikti kaip geros, taisyklingos kalbos ir gero stiliaus etalonus. Pavyzdžiui, Jablonskio kartotekoje vienoje kortelėje prie žodžio *gauti* surašyti vien tik Žemaitės raštų sakiniai:

gauti *Kjauljū piemenė ipuolusi į kamarą pagavo du sūrju nuo lentynos ir kamine po žabarų pakišo (Žtės R.). Ta išsitraukusi pagautuosjus sūrjus, susivynjojusi į skarą nulakino seserikėms (Žtės R.). Iš kur tu emei tuos sūrjus? Kas tau davė? O gal pagavai (pavogei – V. S.) (Žtės R.). Ne, radau pakištus po žabarų. Ne, meluoji, aš matau, kad tu pagavai, – barėsi tėvas (Žtės R.). Mudu svirno neprastósiva, nėks jo nepagaus (Žtės R.). Sugáuti = поймать [46] (Žtė).*

Jono Jablonskio *Lietuvių kalbos sintaksė* ir Žemaitės pavyzdžiai joje

Kai Jablonskis aiškindavosi sintaksės ar etimologijos dalykus, ieškodavo atsakymo ir žemaičių tarmėje. 1911 m. išleistoje Jono Jablonskio *Lietuvių kalbos sintaksėje* rasime nemažai sakinių iš įvairių rašytojų (Daukanto, Sirvydo, Donelaičio, Baranausko, Valančiaus ir kt.), tarp jų ir Žemaitės. Galima teigti, kad lietuvių kalbotyros istorijoje tai pirmas veikalas, kuriam buvo panaudota pavyzdžių iš tokios daugybės šaltinių. Tarp tų šaltinių, pasak Piročkino [47], bene pirmoji vieta priklauso Žemaitėi. Vadovėlio recenzentas Kleopas Jurgelionis suskaičiavo, kad *Sintaksėje* buvo panaudoti 195 Žemaitės sakiniai. Vadovėlio prakalboje (pratarmėje) Jablonskis rašo: „Medžiagą sintaksei rinkau beveik visą iš žmonių kalbos. <...> Iš kur imu įrašytuosius sintaksėje pavyzdžius, – pasisakau pačioje sintaksėje šiais sutrumpinimais“ [48]. Tarp tų sutrumpinimų yra ir Žemaitės raštų santrumpa *Žt.* Pavyzdžiui:

Kenčia kaltas, kenčia nekaltas Žt.

Motynos dūžis – sviesto gniūžis Žt.

Nakties darbai – dienos juokai Žt.

Naminė druska nesūri Žt.

Gyriaus puodas netaukuotas Žt.

Puodas katilą vainoja, o abudu juodu. Žt.

Tęnai tikra ašarų pakalnė Žt.

Šis Jablonskio *Sintaksės* pavyzdys *Barbora buvo begalinė* [49] *žinovas* Žt. yra ir LKŽe (žr. 2 pav.).

2 pav. Žodžio *žinovas* straipsnis Lietuvių kalbos žodyne
<https://ekalba.lt/lietuviu-kalbos-zodynas/>

Apibendrinamosios pastabos

Jonas Jablonskis, rūpindamasis Žemaitės raštų leidimu, ypač akcentavo Žemaitės raštų literatūrinę vertę. Kad Žemaitės kūriniai buvo vertinami, rodo ir į kitus rinkinius ir vadovėlius įtraukti jos darbai. Pavyzdžiui, lietuvių kalbotyros istorijoje teigiamai vertinamoje Volterio sudarytoje lietuviškų skaitinių knygoje *Lietuvių chrestomatija* (1901, Sankt Peterburgas) tarp rašytojų Kristijono Donelaičio, Simono Daukanto, Vinco Kudirkos, Petro Armino kūrinių ištraukų pateikta ir Žemaitės raštų ištraukų.

Jablonskis buvo tvirtai įsitikinęs, kad Žemaitės kūriniai reikia redaguoti kartu su autore. Taisydavo jos raštus labai atsargiai, kad nenukentėtų tų raštų tikroji prasmė ir stilius. Vertindamas Žemaitės rašymo stilių kaip pavyzdį, padedantį kurti taisyklingos lietuvių kalbos normas, nuolat ragindavo savo mokinius daugiau

skaityti Žemaitę. Jablonskis gėrėjosi jos gyvais pasakojimais, žemaitiškais posakiais ir žodžiais. Kalbėdamas apie lietuvių kalbos gramatiką ir literatūrą nuolat prisimindavo ir cituodavo Žemaitę.

[1] Vlado Putvinskio, lietuvių visuomenės ir kultūros veikėjo, rašytojo, knygnešio žmona (gimusi Žemaitijos bajorų šeimoje) bendravo su [P. Višinskiu](#), [J. Žymantiene-Žemaite](#), [A. Janulaičiu](#), [G. Petkevičaitė-Bite](#), [J. Krikščiūnu-Jovaru](#), [J. Jablonskiu](#) ir kitais lietuviybės puoselėtojais. Savo dvaruose steigė slaptas lietuviškas pradžines mokyklas (1899 m. Šilo Pavėžupyje, 1900 m. Grauzikuose), mokėdavo visas jų išlaidas ir atlyginimus mokytojams. Per lietuvių spaudos draudimą Šilo Pavėžupyje Putvinskiai buvo įkūrę didžiausią lietuviškos spaudos gabenimo, paskirstymo ir persiuntimo centrą Žemaitijoje, plačiau žr. vle.lt.

[2] *Atsiminimai apie Joną Jablonskį*. Sud. Čepaitienė Giedrė, Lapinskienė Lionė, Vilnius, 2010, 114.

[3] Petro Avižonio *Lietuviška Gramatikėlė* (Sankt Peterburgas, 1898–1899) lietuvių bendrinės kalbos tyrėjų vertinama kaip darbas, davęs pradžią Petro Kriaušaičio slapyvardžiu pasirašytai Jono Jablonskio *Lietuviškos kalbos gramatikai* (Tilžė, 1901). Plačiau apie Avižonio *Gramatikėlę* žr. *Petras Avižonis. Lietuviška Gramatikėlė (1898–1899)*, *Bibliotheca Archivi Lithuanici* 12, parengė Jurgita Venckienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2022.

[4] *Lietuviškos kalbos gramatika. Rašytojams ir skaitytojams vadovėlis*. Parašė Petras Kriaušaitis. Tilžėje 1901. Spausdinta pas Otto v. Mauderode (*J. Jablonskis. Rinktiniai raštai*. T. 1. Sud. Palionis Jonas, Vilnius, 1957, 57–180).

[5] Amerikos lietuviai, sekdami kitų tautų pavyzdžiu, nusprendė pasirūpinti gramatika, kuri jiems būtų kalbos vadovas. A. Piročkinas (2025, 166–167) rašė, kad „1896 m. JAV lietuvių emigrantų organizacija „Susivienijimas lietuvių Amerikoje“ savo 11-ajame seime priėmė nutarimą paskelbti lietuvių kalbos gramatikos konkursą“. P. Avižonis šiam konkursui nusiuntė gramatiką ir 1899 m. rudenį gavo amerikiečių pasiūlymą konkursui pristatytą gramatiką dar pataisyti.

[6] Piročkinas Arnoldas. *Prie bendrinės kalbos ištakų*, Vilnius, 1977, 126-127.

[7] *Jono Jablonskio laiškai*. Sud. Piročkinas Arnoldas, Vilnius, 1985, 410.

[8] Piročkinas Arnoldas. *Prie bendrinės kalbos ištakų*, Vilnius, 1977, 139.

[9] Ten pat, 217.

[10] Marta Zauniūtė 1900–1905 m. rūpinosi laikraščių „Varpas“, „Ūkininkas“, „Naujienos“, „Darbininkų balsas“ leidyba, rinko lėšas knygų ir laikraščių platinimui. 1902 m. Tilžėje atidarė knygyną, turėjo draudžiamosios spaudos sandėlį (ypač daug varpininkų leidinių), iš jo tiekė literatūrą knygnešiams, palaikė prekybinius ryšius su [Šlapelių knygynu](#).

[11] *Atsiminimai apie Joną Jablonskį*. Sud. Čepaitienė Giedrė, Lapinskienė Lionė, Vilnius, 2010, 280.

[12] *Jono Jablonskio laiškai*. Sud. Piročkinas Arnoldas, Vilnius, 1985, 410.

[13] Ten pat, 70.

[14] Ten pat, 403-404.

[15] *Atsiminimai apie Joną Jablonskį*. Sud. Čepaitienė Giedrė, Lapinskienė Lionė, Vilnius, 2010, 150.

[16] *Jono Jablonskio laiškai*. Sud. Piročkinas Arnoldas. Vilnius, 1985, 229-231.

[17] Ten pat, 232.

[18] Ten pat, 233.

[19] *Jono Jablonskio laiškai*. Sud. Piročkinas Arnoldas. Vilnius, 1985, 136.

[20] 1916 m. išvyko į JAV rinkti aukų nukentėjusiems nuo Pirmojo pasaulinio karo. Amerikoje išgyveno penkerius metus, važinėjo po lietuvių kolonijas, sakė kalbas, rašė lietuviškoje spaudoje.

[21] Piročkinas Arnoldas. *J. Jablonskis – bendrinės kalbos puoselėtojas*, Vilnius, 1978, 72.

[22] *Jono Jablonskio laiškai*. Sud. Piročkinas Arnoldas. Vilnius, 1985, 136.

[23] J. Jablonskytės-Petkevičienės atsiminimai, rašyti knygai *Žemaitė gyvenime ir kūryboje*, 1956.

[24] *Jono Jablonskio laiškai*. Sud. Piročkinas Arnoldas. Vilnius, 1985, 90.

[25] Ten pat, 140.

[26] *Atsiminimai apie Joną Jablonskį*. Sud. Čepaitienė Giedrė, Lapinskienė Lionė, Vilnius, 2010, 213-216.

[27] Pirmojo pasaulinio karo metu pačios didžiausios lietuvių tremtinių kolonijos buvo Petrapilyje (Sankt Peterburge) ir Voroneže. Voroneže buvo įsteigtos dvi gimnazijos (berniukų ir mergaičių) lietuvių tremtinių vaikams. Jablonskis čia dėstė lietuvių ir lotynų kalbas.

[28] *Jono Jablonskio laišškai*. Sud. Piročkinas Arnoldas. Vilnius, 1985, 145.

[29] Kalbama apie LMD Vilniuje leistų vadovėlių rašybą, sudarytą tuomet, kai Voroneže tęsėsi ginčai dėl rašybos.

[30] *Jono Jablonskio laišškai*. Sud. Piročkinas Arnoldas. Vilnius, 1985, 190.

[31] A. Bulotos sekretorė, perrašinėjusi Žemaitės kūrinių rankraščius.

[32] *Jono Jablonskio laišškai*. Sud. Piročkinas Arnoldas. Vilnius, 1985, 95.

[33] Ten pat, 96.

[34] Ten pat, 97.

[35] Ten pat, 202.

[36] Liaudies kalba Jablonskiui visada buvo tas aruodas, iš kurio turėjo semtis medžiagos ir rašytojas, ir kalbininkas. Kalbininkas nuolat skatindavo skaityti A. Juškos ir kitų surinktas dainas, pasakas, patarles, priežodžius.

[37] Kartoteka saugoma Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje (signatūra F 99). Joje iš viso yra surinkta daugiau nei 14,5 tūkst. vienetų kortelių, o žodžių ir sakinių su jais užrašyta dar daugiau. Kartotekos pradžia datuojama XIX a. pabaiga (A, B raidžių). Kitų raidžių žodžiai datuojami XX amžiumi. Visos kortelės suskirstytos į dešimt dėžučių, kuriose skirtingas kiekis kortelių: A, B – 1210; D, G – 1235; G, E – 1251; K – 1945; L, M – 1505; N, O, P – 1945; P – 699; R, Š, T – 1639; S – 1618; U, V, Ž – 1398.

[38] Santrumpa JJk straipsnyje žymimi Jablonskio kartotekos *Lietuvių kalbos žodynui medžiaga* pavyzdžiai.

[39] Santrumpa LKŽe reiškia elektroninis *Lietuvių kalbos žodynas*:
<https://ekalba.lt/lietuviu-kalbos-zodynas/>

[40] JJK pavyzdžiuose palikta autentiška arba supaprastinta (be specialių ženklų) rašyba.

[41] Nepašyškštėjo, nepagailėjo.

[42] Pupkis Aldonas. *Juozas Balčikonis ir didysis „Lietuvių kalbos žodynas“*, Vilnius, 2013, 46).

[43] *J. Jablonskis. Straipsniai ir laiškai*. Sud. Piročkinas Arnoldas, 1991, 144.

[44] švelnus, geras, palankus (Upyna, Šilalės r.).

[45] *Atsiminimai apie Joną Jablonskį*. Sud. Čepaitienė Giedrė, Lapinskienė Lionė, Vilnius, 2010, 272.

[46] Kartais Jablonskio kartotekoje žodžiai paaiškinti kitomis kalbomis, pavyzdžiui, rusų, lenkų, retkarčiais pasitaiko lotynų ir graikų.

[47] Piročkinas Arnoldas. *Jonas Jablonskis. Gyvenimas ir darbai*. Antroji, pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Versmė, 2025, 342.

[48] *J. Jablonskis. Rinktiniai raštai*. T. I. Sud. Palionis Jonas, Vilnius, 1957, 437, 439.

[49] Čia vyriškosios giminės daiktavardis yra bendrosios giminės – vartojamas kalbant tiek apie vyrus, tiek apie moteris (J. Jablonskis, *Rinktiniai raštai I t.*, 1957, 468).

Straipsnių ciklas „Lietuvių kalbos naujovės ir įdomybės“. Straipsnį rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija.

Jei norėtumėte publikuoti visą straipsnį ar jo dalį, prašom nurodyti informacijos šaltinį ir autorius.